

Sledi opis rekonstruiranih grobnic, od najstarejše Vindonijeve do grobnice Sekundinov ter nekaterih manjših spomenikov, ki so razstavljeni v parku. Besedilo se bistveno ne razlikuje od prejšnjega vodnika. Opisu vsake posamezne grobnice sledi razlaga reliefov in nanje vezanih zgodb iz grško-rimske mitologije, ki so dopolnjeni z ustreznimi fotografijami. Vodnik je obsežnejši predvsem zaradi bogatejših barvnih in črno-belih slikovnih prilog.

Edina novost, ki jo opazimo pri opisu spomenikov, je sprememba v poimenovanju dveh grobnic. Nekdanja Priscijanova grobnica, ime je nosila po očetu (Gaj Spektacij Priscijan), je imenovana po novem Spektacijeva grobnica oziroma grobnica Spektacijev. Sedaj nosi ime po družini, ki ji je grobnica pripadala in ne več samo po pokojnem očetu, celeskjem županu. Sekundijanova grobnica, po času nastanka najmlajša med rekonstruiranimi grobnicami, se po novem imenuje grobnica Sekundinov. Ponovno branje in rekonstrukcija napisa na grobnici sta namreč pokazala, da je bilo verjetneje vklesano ime Sekundin (*SECVNDINVS*) in ne Sekundijan.

Vodnik zaključuje tloris razstavljenih spomenikov s kratkimi opisi manjših nagrobnikov in ostanki nerekonstruiranih grobnic. Zadnje strani knjige pa je izdajatelj vodnika Pokrajinski muzej Celje zapolnil s predstavitvijo svojih zbirk in arheoloških parkov.

Nova izdaja vodnika po šempetrski nekropoli je dovolj bogata in obsežna predstavitev najlepšega rimskega spomenika v Sloveniji in je tako po obsegu kot besedilu namenjena najširši skupini obiskovalcev Šempetra, hkrati pa tudi strokovni javnosti nudi dovolj celovito informacijo o šempetrskem grobišču.

Irena LAZAR

Slavko Ciglenečki: *Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko najdišče. Vodnik.* Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Kobaridski muzej, Ljubljana, Kobarid 1997. ISBN 961-6182-28-5. 31 str. ilustr.

Arheološko najdišče Tonovcov grad pri Kobaridu je bilo omenjeno že v 19. stoletju, a šele z opozorili Nade Osmuk in izkopavanji Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU pod vodstvom Slavka Ciglenečkega je Tonovec grad dobil svoje pravo mesto v slovenski arheologiji. Najdišče, na katerem izkopavanja še potekajo, je vodja izkopavanja že delno objavil v različnih strokovnih revijah in zbornikih. Toda v vseh teh tekstih je bil poudarek v glavnem na gradivu iz časa pozne antike oz. preseljevanja ljudstev. V *Vodniku* pa je prvič, sicer v poljudni obliki, napisano in z risbami, načrti in fotografijami prikazano vse dosedanje vedenje o najdišču.

Zaradi svoje izredne lege in verjetno tudi zaradi blage klime je bil hrib občasno poseljen že v globoki prazgodovini, vse tja od srednje kamene dobe naprej. V času od začetka bronaste do začetka starejše železne dobe je na Tonovcovem gradu opazna cezura v naselitvi. Sledi poselitve nosilcev t. i. svetolucijske kulturne skupine in kasneje keltskega plemena, morda iz antičnih virov znane *Ambisontes*, vodja izkopavanja ne povezuje s stalno poselitvijo, temveč z opazovalnico, kulturnim prostorom ali pribežališčem v času nevarnosti.

Po vključitvi današnjega slovenskega ozemlja v rimsko državo so hribovske postojanke v večjem delu opustele, ponovno pa postanejo zanimive v drugi polovici 3. stoletja, ko so se v rimski državi razplamtele državljanske vojne, državo pa so pričela ogrožati tudi različna germanska plemena. Tako je v tem času tudi Tonovec grad zopet začel lokalnemu prebivalstvu služiti kot pribežališče v času nevarnosti. Ob koncu 4. in na začetku 5. stoletja je bila na Tonovcovem gradu, ki je najverjetneje sodil v sklop obrambnega sistema, znanega pod imenom *Claustra Alpium Iuliarum*, nastanjena vojaška posadka, svoj pravi razcvet pa je naselbina, ki je s svojo lego varovala

prehod proti Italiji, doživela ob koncu 5. in v 6. stoletju.

Poleg tega, da je staroselskemu romaniziranemu prebivalstvu služila kot težko dostopna in dokaj varna naselbina, so jo kot vojaško postojanko uporabljali tudi germanski Vzhodni Goti in Landgobardi.

Zaradi dobre ohranjenosti najdišča je bilo na Tonovcovem gradu mogoče v obrisih obnoviti videz naselbine že pred podrobnejšimi raziskavami, kar predstavlja redkost v slovenskem prostoru. Dodatna sistematična izkopavanja naselbine, ki še trajajo, postavljajo naselbino ob bok dobro znanim in sistematično raziskanim poznoantičnim naselbinam na območju večjega dela Slovenije, kot so npr. Rifnik, Kučar, Vranje ali Ajdna. Vse, tako tudi Toncov grad, nam kažejo, da so se v času nevarnega obdobja preseljevanja ljudstev staroselci umikali na varnejše položaje, ki so jih predvsem zaradi svoje lege tudi germanska ljudstva uporabljala kot postojanke. Na vseh teh naselbinah so bili odkriti tudi ostanki cerkva, na Tonovcovem gradu t. i. družina cerkva, kar kaže na moč Cerkve tudi v nemirnih časih ob koncu 5. in v 6. stoletju. Poleg cerkva so na Tonovcovem gradu raziskali tudi stanovanjski objekt. Dosedanje raziskave nam kažejo, da je bila poznoantična naselbina ob koncu 6. ali celo v 7. stoletju opuščena.

Sicer redke najdbe kažejo, da je bil hrib za kratek čas poseljen tudi na začetku 9. stoletja, nekaj najdb pa poznamo tudi iz poznega srednjega veka.

Gojko TICA

Milan Sagadin: *Ajdna nad Potoki.* Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 190. Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1997. ISBN 961-6037-21-8. 32 str., ilustr.

V uvodu nas avtor seznanja z izjemno lego poznoantične višinske naselbine Ajdne nad Potoki (1046), ki kot orlovsko gnezdo štrli iz južnega pobočja Stola. Na kratko nas seznanja z začasnostjo tega poročila, saj so raziskave na naselbini še v teku. Opozori na izjemna konzervatorska dela, ki so bila opravljena na ostankih naselbine in v nadaljevanju uvoda opiše gorske poti in steze, ki vodijo na Ajdno.

Opis poznoantične naselbine na Ajdni začenja s slikovito pripovedjo Sv. Hieronima o rimskem svetu, ki se s krvjo in ječanjem sesipa v ruševine. Avtor nadalje na kratko opiše politične in gospodarske razmere v poznem rimskem imperiju, ki so prisilile prebivalstvo, da se je iz dolin umaknilo na odmaknjene višinske postojanke. Omenja še druge pri nas poznane postojanke istega tipa npr. Vranje nad Sevnico, Rifnik, Tonovcov grad pri Kobaridu itd.

O Ajdni je vedelo obširno ljudsko izročilo in prvi raziskovalci, med njimi tudi Valvasor, so na Ajdni skušali najti sledi ljudskih pripovedi. Prvi je opravil arheološka izkopavanja Dežman, sledil mu je Šmid in nazadnje Rjazancev in Torkar sredi prejšnjega stoletja. Prelomnico pomenijo izkopavanja Gorenjskega muzeja, ki jih je 1976 začel Andrej Valič, kasneje pa zelo uspešno nadaljeval Milan Sagadin, avtor pričujočega dela, ki je izpeljal tudi izjemno zahtevna konzervatorska dela.

Odkrita je bila cerkev z vhodno lopo, s sondami so bili ugotovljeni temelji še petih poslopij, med njimi vodna cisterna. V sami konfiguraciji terena pa je mogoče sklepati na okoli dvajset objektov. Raziskovalec sklepa, da je na naselbini živelo okoli sto ljudi. Naselbina se razprostira na treh terasah. Avtor sodeč po odkritih najdbah sklepa, da segajo prve poselitvene sledi že med 3. in 2. tisočletje pred Kr., stalna poselitev pa naj bi se začela v prvih stoletjih po Kr. Najstarejši ostanki naj bi ležali na prvi terasi. Razcvet doživi naselbina v 5. in 6. stol, ko je na Ajdno pribežalo okoliško prebivalstvo iz dolin.

Avtor v nadaljevanju opiše ajdensko cerkev, zgrajeno po

oglejskem vzoru, v kateri je bilo odkritih enajst grobov privilegiranih pokopov zaslužnih oseb. Pripadajoče grobišče pa še ni bilo odkrito. V prezbiteriju so tik poleg zidanega oltarnega podstavka odkrili dele koščenega relikviarja in odlomke steklene čaše, morda svetilke. Prezbitarij je zaključevala polkrožna apsida z zidano klopjo za duhovščino in prestolom za voditelja bogoslužja. Oltarni del je bil ločen od prostora za vernike z ograjo, od katere so ohranjeni le deli. Notranjost cerkve je bila ometana in poslikana v modro-sivo-rdečem vzorcu. Stranski prostori so bili grajeni za potrebe tedanjega bogoslužja kot prostor za nekrščene in morda celo kot krstilnica, kasneje pa zakristija, ki je bila v mlajši fazi spremenjena v grobno kapelo.

Z drobnimi najdbami moremo dobro interpretirati vsakdan tedanjega prebivalstva. Odkritega je bilo kar nekaj poljedelskega in živinorejskega orodja, precej orožja, na počasnem vretenu izdelane keramike in tudi odlomki steklenih čaš na pečlju. Med keramiko je moč prepoznati nekaj redkih odlomkov poznih severnoafriških amfor, ki so morda služile kot transportno posodje za olje in vino uporabljeno pri euharistiji. V nekaj primerih so bili odkriti ostanki surovega železa, volka, namenjenega za nadaljnjo obdelavo in kovanje. Zelo redko so bili najdeni novci, kar kaže na autarkičnost gospodarstva.

Sledi poglavje o izjemno zahtevnih konzervatorskih posegih, ki so bila opravljena na naselbini. Avtor je opisal metodo dela, ki se je izkazala za uspešno in je brez dvoma vredna, da bi jo slovenska konzervatorska in arheološka stroka bolj upoštevali.

V zadnjem poglavju je Metod Rogelj dodal kratek zapis o ajdenski vegetaciji, ki kaže edinstveno mešanje submediteranskih in alpskih združb, kjer se črnemu boru pridružijo ruševje, macesen in brusnica. Ajdna predstavlja najsevernejše rastišče črnega bora na Gorenjskem, ostre robove skalnatega prehoda pa pokriva zaščiteni avrikelj.

Verena PERKO

Milan Sagadin: *Mali grad v Kamniku*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 191. Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1997. ISBN 961-6037-22-6. 43 str., ilustr.

V uvodnem poglavju avtor predstavi lego kamniškega Malega gradu, ki s Starim gradom kot stražni stolp zapira ozek prehod nad strugo Kamniške Bistrice, potoki iz Tuhinjske doline, Žalskim hribom in Kalvarijo. Poti in prehodi, ki se stiskajo med skalnatimi stražarji in hudourniški alpskimi rekami, so imele skozi zgodovino različen pomen. Pomembnejše kot so bile, strožji je bila nadzor. Zlato dobo je trgovska pot skozi kamniški in tuhinjski prehod doživela pod Andeškimi, ki so si skalnate stražarje izbrali za svoj sedež.

Seveda je bila skalnata vzpetina Malega gradu poseljena že v prazgodovini. Odlomki keramike, zajemalke z dulci in hišni lep dokazujejo obstoj neolitske naselbine, sočasne Drulovki pri Kranju in Resnikovem prekopu na Ljubljanskem barju. Verjetno je bila skalnata naselbina poseljena tudi v kasnejših prazgodovinskih dobah, vendar so po izteku bakrene dobe najdbe redke. Nedvomno so kasnejši gradbeni posegi v 12. in 13. st. v veliki meri uničili starejše plasti, o katerih obstoju pričujejo le še drobne najdbe, npr. udarni nož iz mlajše železne dobe in novce Klavdija II. ter Licinija.

V drugem poglavju nas avtor seznanja z bogatim ljudskim izročilom. Gotovo je najznamenitejša zgodba o malograjski Veroniki, ki je bila zaradi skopušnosti zakleta v podobo kače. Pravljičja je tako živo vtkana v kamniško izročilo, da je konec prejšnjega stoletja v mestnem grbu zamenjala lik sv. Marjete.

Mali grad je omenjen tudi v pisnih virih. Prvič leta 1202, ko je bil še v lasti Andeških. Le-ti so ga prejeli v dediščino od rodbine Weimar-Orlamünde, ki so izbrali za kamniško območje sedež na Malem gradu. Prva omemba pa se nanaša

na *duo castella de Staine* t. j. Mali grad skupaj s Starim gradom. Ko je Henrik IV. Andeški kljub krvavim zarotam dobil naziv krajišnika, se razcvetijo na Kranjskem zlati časi. Na Malem gradu je koval denar. Kovnica je delovala še za časa njegovih dedičev Babenberžanov, ki so jih nasledili Spanheimi. Od teh je Kranjska in z njo Mali grad prešla v roke Otokarja Pšemisla, ki se je leta 1276 moral odreči posestvom v korist Habsburžanov. S tem so bili s Kranjske odrinjeni oglejski patriarhi. Mali grad je gostil mnoge kastelane, po letu 1444 pa je grajsko poslopje že opuščeno. Kasneje so razvaline služile za utrdbe, največkrat pa za priročni kamnolom. V drugi svetovni vojni so na zahodnem stolpu Nemci zgradili bunker, ki je bil po vojni razstreljen in je še dodatno uničil arheološke plasti.

Izkopavanja tečejo že od leta 1979. Raziskan je bil zahodni stolp, prostor med zahodnim stolpom in kapelo in severovzhodni prostor pred kapelo.

Najpomembnejše odkritje je staroslovansko grobišče s 27 skeletnimi pokopi. V grobovih je bil odkrit nakit, obsenčni obročki, prstani in kovan, polmesečast uhan iz pozne faze ketlaške kulture med 9. in 11. st. Položaj grobišča na grajski ravnici nakazuje obstoj starejše cerkvene zgradbe, ki je bila morda predhodnica romanski dvonadstropni kapeli. Na prostoru okoli malograjske kapele je bilo odkritih tudi nekaj ključev in delov ključavnic iz 10. ali 11. st. Domnevo, da je bila najstarejša faza gradu še staroslovanska, dodatno potrjuje razmestitev bivalnega dela (palacija), grobišča in kapele. Izkopavanja so odkrila tudi prvotni vhod v grad severozahodno od kapele in temelje palacija na severnem robu. V romaniki je bil grad močno prenovljen in razširjen proti zahodu. Zgrajen je bil glavni obrambni stolp, bergfrid, na zahodnem robu pečine. Pod kapelo je zrasel nov palacij, ki kaže iste tehnike zidave kot kapela. Malce kasneje so bile dozidane kašče, v katerih so bili odkriti ostanki sežganega žita, prosa in boba. Bogato drobno gradivo, npr. ostroge, sulična ost, streme, verige, kresila in obilo keramike, dokazuje nepretrgano življenje na gradu do 15. st., ko je grad je uničil velik požar do te mere, da ga niso nikoli več obnovili.

V zadnjem poglavju je slikovito predstavljena malograjska dvonadstropna kapela s kripto, edinstvena romanska stavba na slovenskih tleh. Kapela je nastala proti koncu 12. ali v 13. st.

Starejši del portala je še iz 11. st. kot tudi oba kapitela v spodnjem slavlouku, kar je najverjetneje dediščina starejše cerkvene zgradbe, ki je stala na istem mestu. Nedavno so bile odkrite v notranjosti kapele gotske freske, delo furlanskih mojstrov, ki so jih skoraj v celoti zakrile poznobaročne poslikave. Kripto domnevno krasijo poslikave mojstra Jelovška in v podobi enega od angelov naj bi bil ujet mojstrov avtoportret.

Avtor zaključuje knjižico o Malem gradu z vprašanjem "Kako naprej" in razmišljanjem o veliki kulturni dediščini, ki jo Mali grad predstavlja za Kamnik.

Verena PERKO

Iva Curk: *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*. Prešernova koledarska zbirka 1996. Prešernova družba, Ljubljana 1995. ISBN 961-6186-09-4. 228 str., ilustr.

Slovenska arheologinja Iva Mikl Curk v knjigi *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji* na poljuden način predstavi 100 arheoloških najdišč, ki so zaznamovala razvoj slovenske arheologije. Izbrala je najdišča iz različnih arheoloških obdobij in s področja celotne Slovenije. Predstavljena so glede na geografski položaj in si sledijo od Pirana (najbolj zahodnega najdišča) do Dolge vasi na skrajnem vzhodu Slovenije.

V uvodu avtorica spregovori o nalogah arheologije ter njenem pomenu za poznavanje preteklosti, v kateri vsi iščemo svoje korenine. V povezavi s tem poudarja pomen varovanja spomenikov oz. kulturne dediščine. Opiše tudi dogajanje in načine življenja